

Bartáková, Jarmila

Imperatív a expresívne názvy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1985, vol. 34, iss. A33, pp. [125]-132

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101341>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA BARTÁKOVÁ

IMPERATÍV A EXPRESÍVNE NÁZVY

Lexikálny systém každého jazyka je veľmi komplikovaný. Predstavuje množinu pomenovaní, občas zdanlivo náhodných, rôzne prepletených vzájomnými sémantickými či morfológickými vzťahmi. Neraz až širší jazykový, často konfrontačný pohľad ozrejní systémové zaradenie niektorých jednotlivín do lexikálneho systému. Na rozdiel od roviny fonologickej alebo morfológickej, kde je systém pomerne ľahko vymedziteľný, je sústavný lexikálny opis jazyka priveľmi náročný, zdanlivo bez hraníc, o konfrontačnom opise lexika viacerých jazykov ani nehovoriac. Povedané neplatí o motivovaných slovách z oblasti nociónálnej, kde motivovanosť predpokladá istý systém. Máme na mysli oblasť expresívnych pomenovaní, ktorých stupeň účinnosti na poslucháča je priamo úmerný napätiu, vyvolanému nepravidelnosťou, neobvyklosťou jeho formy alebo derivačného postupu. Čím väčší dokáže byť expresívum asystémové, vymknúť sa obvyklým spôsobom tvorenia, tým je neočakávanejšie, nápadnejšie a teda i účinnejšie. Jedným z parciálnych problémov tejto oblasti lexika sú tzv. imperatívne kompozitá v slovanských jazykoch a v súvislosti s nimi i otázka slovenských nezložených expresívnych pomenovaní typu *táraj*, *papaj*.

1. Zloženým názvom s prvým komponentom verbálnym a druhým substantívnym so silným expresívnym až pejoratívnym prídychom venovali pozornosť už viacerí autori. Napríklad slovinským materiálom sa zapodieval Bajec (1952), ruským Dickenmann (1934), poľským Handke (1976) a všeobecne sa im venovali už Miklošič (1875), Vondrák (1924) a iní. Okrem uvedených prioritných autorov je celý rad ďalších, z našich napríklad Horecký (1959), Dokulil (1962), Zima (1961).

Pre slovanské motivované substantíva je typická skôr derivácia než kompozícia, na rozdiel napríklad od jazykov germánskych. Neznamená to však, že by slovanské jazyky kompozitá nemali. Najmä v súčasnej dobe sme svedkami, predovšetkým v oblasti terminologickej, prílivu neologizmov kondenzujúcich lexikálny význam či už pomocou kompozície, univerbizácie, skracovania alebo napokon samotnej derivácie, čo všetko odpovedá potrebám ekonomie, efektívnosti nielen v ľudskom konaní, ale i vyjadrovaní. Priberanie nových kompozít nasvedčuje tomu, že sú slovanským jazykom ako model vlastné.

Substantívne kompozitá boli už v praslovančine a z nej sa dochovali v jednotlivých slovanských jazykoch. Išlo vždy o štruktúru utvorenú iba z dvoch základových morfém (na rozdiel napríklad od nemčiny alebo i maďarčiny, kde môže byť morfém aj viac) spojených v jeden substantívny celok z hľadiska formálneho i sémantického. Ak prvý komponent kompozita nemá vyjadrené gramatické kategórie, a to je najčastejší prípad, najmä ak ide o komponent nominálny, spája obe časti spojovacia morféma. V opačnom prípade, t. j. bez spojovacej morfémy, ide o špeciálny typ kompozít, o tzv. zrazeniny, česky spřežky (*vlastizradca* = zradca vlasti, *meľhuba* = meľhuba!).

Z jednotlivých typov kompozít (substantívum + substantívum; substantívum + deverbatívum, adjektívum, adverbium alebo zámeno + substantívum; adverbium + verbálny útvar alebo sledované spojenie verbum + + substantívum) je v slovanských jazykoch najfrekventovanejší štylisticky prevažne neutrálny typ substantívum + deverbatívum s príponou alebo bez nej. Tvorí sa ním celý rad zamestnaneckých názvov osôb ako naše *psovod*, *jazykovedec*, či ruské *лесоруб*, *скалолаз* 'horolezec', ukrajinské *землероб*, *дроворуб*, bulharské *екскурсовод*, *месопродавец*, bieloruské *мовавед* 'jazykovedec', *кнігапрадавец*, srbochorvatské *pismonoša*, *mašinovoda* 'vlakvedúci', slovinské *pismonoša*, *bratobojca*, dolnolužické *kózymérik* alebo hornolužické *konikupc*, *drohipokazovař*. Z praslovančiny a staroslovienciny možno uviesť **čarodějъ*, **ljudoědъ*, **vojevoda*, **zъlodějъ*. V lužickej oblasti zdá sa byť substantívnych kompozít pomerne málo, možno práve preto, že vplyv nemeckých vzorov tu je tak intenzívny a bezprostredný.

Nás ale zaujíma iný typ kompozít, menej častý, neproduktívny. Vyskytuje sa prevažne v oblasti hovorového jazyka s určením hanlivo pomenúvať osoby podľa ich negatívnych povahových vlastností ako napr. *utrinos*, *meľhuba* a podobne. Spája sa v nich verbálny útvar zakončený najčastejšie na -i, prípadne na konsonant alebo menej často na -o/-a, so substantívom v jeden kompozičný celok. Skutočnosť, že ich nachádzame takmer vo všetkých slovanských jazykoch (hoci nie v rovnakom množstve) a že sú modelove zhodné i významovo blízke, i keď nie totožné, vraví o ich starobylosti. Sú to kompozitá rečkové, ich komponenty sú vo vzťahu vzájomnej podradenosti. Determinátom, určovaným členom, ktorý v týchto prípadoch nezvykle stojí pred členom určujúcim, je slovesný tvar vo väčšine prípadov totožný s imperatívom, respektíve so starým imperatívom na -i (*kazimír*, *vrlichvosť* ap.); iba v malom množstve pomenovaní ide skôr o 3. osobu indikatívu. Zloženiny pôsobia veľmi groteskne významom jednotlivých zložiek, ktoré tvoria iba akýsi obrazový podklad pre výsledný význam, ktorý nie je na významoch jednotlivých komponentov bezprostredne závislý, nie je ich výslednicou. Toto nepriame vyjadrenie obsahu ako i uvedený nezvyklý sled komponentov spôsobuje výnimočnosť uvedených pomenovaní, a tým ich vhodnosť pre účely expresívne. Mnohé zo starších pomenovaní sa nám dochovali v podobe ironizujúcich prezývok osôb alebo priamo vo funkcii priezvisk, ktoré kedysi vznikli podľa typickej činnosti pomenovanej osoby a mali výrazné satirické zafarbenie, ako napr.: *Nejezchleba*, *Plaširybka*, *Kalivoda*, *Osol SOBě*, *Pivoda*, *Duspivo*, *Lupoměch*, *Dusbaba*, *Kolbaba* rozšírené hlavne v češtine. Z poľských možno uviesť *Gniecibłoto*, *Golibroda*, *Lupikoń*, *Kolibyk*, *Kwasiglina*, *Smażygnat*, *Kaliwoda*, *Moczygęba*, z macedónskych *Скочивур*, *Подржиконъ*, slo-

vinských *Gazvoda, Pecigos, Obesiboh, Zalecajrep, Stepihleb, Pecikozič*, ruských *Держуморда*, drž hubul' v bieloruskom znení ako *Дзяржуморда*.

Zozbierať dokladový materiál expresív tohto druhu je veľmi ťažké. Málokteré slovníky, z ktorých možno excerpovať, respektíve, ktoré sú k dispozícii, uvádzajú hovorové slová, preto kvantitatívny pomer príkladov z jednotlivých slovanských jazykov nemusí odpovedať skutočnému stavu. Uvádzame ich preto iba na ilustráciu. Situácia v jednotlivých slovanských jazykoch sa javí nasledovne.

slovenčina: *vtichvost, krútichvost*, bezzásadový čl., *utrinos*, neskúsený mladý čl., nafúkaný mládenec, *pudivietor*, nerozvážny, nestály čl., *valibuk, valihora, valivrch, lomidrevo, miesiželezo*, silák, obor, *vydriduch, vydrigroš, ludigroš*, vydierač, chamtivec, *prepiduša*, pijan, *seriplanka, tlčhuba, melhuba*, kto tára, hlúpo rozpráva, *držgroš*, lakomec, *hrajnoha*, tanečník, *bažihuba, poškrabpánvička*, maškrtník, veľký jedák, *ničibydlo*, neschopný čl., *odklajduša*, kto sa zaklína, *neznajboh, neverec*, *podjedinoha*, závistný čl., *potrimiska, utrimiska*, líškový čl., príživník, *šturivareška*, zádrapčivý čl., *šumichrast*, povrchný čl., *kazisvet, rubisvet*, ničiteľ, *kazimír, kazimier*, ničiteľ, vojnový podpaľač; s morférou -o: *trasoritka, trasochvost*, bojazlivý čl., *matonoh* 'opilec', *mrdofúz* 'fúzatý čl.', *holofúz* 'holobriadok'.

čeština: *vtichvost*, bezzásadový čl., *utřinos*, neskúsený, mladý, často nafúkaný čl., *odřivous, pucifous, pucivous*, holič, *pudivitr*, nerozvážny, nestály čl., *valibuk, lamžezezo, zlombidlo*, silák, obor, *odřihost, vydřihost, vydřiduch, vydřigroš*, vydierač, chamtivec, *kazisvět, mastiflinta*, ničiteľ, *běžisvět, tulák, straširybka, strašpytel, straškalhotka, plašmuška*, bojazlivý čl., *močihuba, močhuba*, pijan, *kazimlív, tlučhuba, melhuba, mlachuba*, kto tára, hlúpo rozpráva, *držgreše, držmíšek*, lakomý čl., *smetiprach*, mlynársky pomocník, *matinoha*, popletený čl., *mastikulka, krutibrko*, prehnatý čl., *pletichár, otevřhuba*, priveľmi otvorený čl., *vařbuchta*, pohodlný, až dobrohlúpy čl., *valnoha*, lenivý čl., *pudivous, pudifous*, čudák, *kazimír*, ničiteľ i vojnový podpaľač; s morférou -o: *šidolid*, podvodník, *matonoha*, popletený čl.

poľština: *łupikufel, wydmikufel, łapikufel, suszykufel*, pijan' (*kufel* = korbek, džbán); *dmidzban, dybidzban, wydmidzban*, pijan'; *moczygeba*, pijan', *moczymorda* (*morda* = huba), *moczywąg* (*wąg* = fúz), pijan', *liczygrosz, łapigrosz, dusigrosz, wędzigrosz*, lakomec, držgroš; *liczykrupa* (*krupa* = krúpa), držgroš; *mieligeba, melhuba*; *odmigeba*, nafúkanec, *robigrosz*, špekulant, *wydrwigrosz, wydrzygrosz*, vydierač; *goniwiatr, pędziwiatr*, vetroplach, *obieżykraj, obieżyświat*, tulák; *golibroda, golileb*, holič; *łapikura*, zlodej sliepok, žart. i kuchár, *pasibrzuch, póżitkár, trzęsiogon* (*ogon* = chvost), *trasoritka, nosiwoda*, roznášač vody, *zawalidroga*, ničovník, leňoch, *rzezimieszek*, zlodej, *mąciwoda*, intrigán, *łamistrejł*, štrajkokaz, *łiziobrazek*, pätolízač, *gryziپیórek, skrobipiórek*, pisárik, škrobák, *gryzi paciierz* (*paciierz* = otčenáš), *pobożnośćkár*, *wiercipięta*, neposedník, *drapichróst*, tulák, *szlifbruk* (*szlifować* = túlať sa, *bruk* = dlažba), povalač; Handke (1976) uvádza ešte rad ďalších typove zhodných kompozít, ku ktorým sa nám nepodarilo získať slovenské alebo české ekvivalenty. Sú to napr. *cedziworek, płaczypieniądż, pędzikot, tuczybrzuch, łapinos, pasirzyt, płóczywłos, przerwipęp, łomigniół*, silák, *ciągnifłak, łizilapa*, pätolízač, *jęczydusza, popijbrat*, pijan' obdobné nemeckému *Trinkbruder, oczajdusza*, lotor', *hulajdusza*, marnotratník, *obibok*, bitkár' a pod.

srbochorvátčina: *ispičaša*, *ispičutura* (*čutura* = nádoba), *pijan'*, *mùtikaša*, *intragán'*, *prospiruka*, *márnotratník'*, *kràdikesa* (*kesa* = vrecko), *vreckový zlodej*, *kràdikoza*, *zlodej kòz'*, *pàlikuća* (*kuća* = dom), *podpaľač'*, *trčilaža* (*laža* = klam), *luhár'*, *dèrikoža*, *šarha'*, *raspiruka*, *márnotratník*, *gaziblato*, *nižší úradník'*, *pláčidrug*, *spolutrpiteľ'*, *pjevídruk*, *priateľ* v radosti, *raspi-kuća*, *márnotratník'*, *vucibatina* (*batina* = palica), *tulák'*, *vtiguz* (*guz* = za-dok), *trazoritka'*, *vtirep* (*rep* = chvost), *vtichvost'*, *buljiok*, *vyjavenec'*, *cepidlaka* (*cépati* = štiepať, *dlaka* = chlp), *punktičkár'*, *lažitórba*, *luhár'*, *pazikuća*, *domovník'*, *cerizuban*, *hašterivec'*. Z neosobných pomenovaní sú typove zhodné napr. *svrbiguz*, *šípok'* obdobné nášmu spišskému *švierboritka* v rovnakom význame, *kažipút*, *smerovka* pri ceste' alebo *kažiprst*, *ukazová-čik'*.

slovinčina: podľa Bajca (1952) kompozitá tu nie sú veľmi obľúbené; niektoré sú prevzaté zo srbochorvátčiny ako *cepidlaka* alebo neosobné *kažipot*. Rovnakými výpožičkami sú všetky kompozitá s *laži-* na začiatku i expresíva *pjevídruk* a *vtirep*. Obdobou nemeckého *Springschwanz* je slovinské *skóčirep*, *vtichvost'* tak ako neutrálne *kuripečič*, *kurič'* z *Ofenheizer*. Modelovými paralelami z hovorového prostredia sú podľa Bajca i *pasirit*, *lezibaba*, *cvili-mož*, *klativítez*, *krpiguz*, *potiglav*, *potrihiš*, *hýrivec'*, *zatrihiš*, *zgbipenez* a *nepridiprav*, *darebák'*.

Doklady z ostatných slovanských jazykov sú iba sporadické. Ako príklad možno uviesť macedonské *zadržnetle*, *bitkár'*, bulharské *хвалупръкко*, *chvastúň'*, *нехранимајко*, *darebák'*, ruské *сорвиголова*, *odvážlivec'*, *вер-топраз*, *pudiviator*, *vetroplach'*, *скопидом*, *lakomec'*, *развѣдом*, *hýrivec'*, prípadne bieloruské *сарыгалова*, *odvážlivec'*.

Na západoslovanské jazyky i srbochorvátčinu a slovinčinu, ktoré vykazujú zreteľne najväčší výskyt uvedených kompozít, mala značný vplyv nemčina, hoci práve tento druh nepatrí ani v nej k produktívnym, ale má, a to je dôležité, i tam výrazný expresívny charakter. O zreteľný imperatív ide v slovách *Wendehals* (*wende* = krúť, *Hals* = krk) zool. krutihlav a *Störenfried* (zrazenina zo slova *stören den Frieden*) obdobné nášmu *kazimír*, ktoré uvádza ako zriedkavo sa vyskytujúce Erben (1972, s. 44). K ním by bolo možné priradiť snáď aj *Wagehals* (*wagel* = odváž sa!) *odvážlivec'*. V nemčine končieva imperatív na -e iba v prípadoch, ak slovesný základ 2. osoby sg. prezenta je zakončený na d, t, bn, gn, chn, fn, dm alebo tm, pri ostatných konzonantoch prípona -e nie je nutná. Ak výjdeme z tejto zásady, mohli by sme prvý komponent ďalších dokladov pokladať práve tak za imperatív, hoci nemožno vylúčiť, že by to mohol byť rovnako dobre i primárny slovesný základ — napr.: *Trinkbruder*, *Trinkgenosse*, *priateľ* v pití, *pijan'*, *Schreihals*, *Schreimaul*, *kriklúň'*, *Geizhals*, *Geizhammel*, *Geizkragen* (*geizel* = šetriť!) *Hammel* = baran, *Kragen* = límec), *lakomec'*, *Prahlhans* (*prähel* = chváľ sa!) *chvastúň'*, *Plaudermaul*, *Plaudermatz*, *Plaudertasche*, *táraj'*, *Springinsfeld* (*springel* = skoč!) *vetroplach'*, doslovný preklad je známe české *Skočdopole*. *Piepmatz* (*piepel* = pipaj!) *upišťanec'*, *Trinkwasser*, 1. pitná voda', 2. expr. obdoba čes. *pivoda'*, *Reisstuefel*, *kazisvet*, *trhan'*.

V minulosti do istej miery stimulovala výskyt slovanských kompozít (najmä ruských) gréčtina, kde skladanie bolo modelom veľmi obľúbeným. Nájdeme v nej i typove blízke pomenovania s verbálnym komponentom na začiatku, chýba im však expresívny prídych. Niederle (1974) uvádza príklady

ako *ekhemūthos*, 'mlčanlivý čl.', *mioanthrōpos*, 'nenávisťník' alebo *logographos*, 'spisovateľ'.

Vo francúzštine podobný charakter majú neosobné názvy ako *tue-mouche* (*tuer* = zabíjať, *mouche* = mucha), 'muchotrávka', *tue-vent* (*vent* = vietor), 'vetrolam', *hoche-queue* (*hocher* = triasť, *queue* = chvost), 'trasorítka', 'trasochvost', v španielčine *monda-dientes* (*mondar* = čistiť, *diente* = zub), 'drievko na čistenie zubov', *mata-lobos* (*matar* = zabiť, *lobo* = vlk), 'vlčí mor'. Obdobné prípady by sme našli aj v iných jazykoch. Bajec (1952) uvádza ešte talianske *attaccapanni*, *rompicapo* alebo anglické *break-stone*.

Všetky uvedené neslovanské paralely nášho kompozičného modelu iba potvrdzujú názor Ramovša (1952), že kompozícia ako slovtvorný postup je indoeurópskeho pôvodu a Slovanom bola vlastná už v prajazyku. Dôkazom, okrem iného, sú všetkým spoločné, až na malé hláskové diferencie, staré slovanské zložené osobné mená, medzi ktorými nachádzame i sledovaný imperatívny typ. Sú to mená ako *Vladivoj*, *Vladimír*, *Kazimír*, *Branislav*, *Stanislav* a pod. Podľa nich sa mohli postupne tvoriť i nami sledované expresíva, ktoré plnili obdobnú funkciu: trvale (prezývky) alebo iba príležitostne slúžili na ironické, vtípné pomenovanie osôb podľa ich skutočných povahových vlastností a nie iba symbolických ako pri rodných menách. Zhoduje sa to napokon i s tvrdením Bajca, že typ verbum + substantívum nemal v staroslovenčine verbálny komponent zakončený na *-i* a zloženiny tohto typu neboli expresívne príznakové. Expresívnu podobu **vr̥stiglavъ* vedľa staršieho neutrálneho **vr̥stoglavъ* rozvinuli jednotlivé slovanské jazyky, pričom modelom tu stáli vývinove staršie osobné mená. Že sú žartovnoexpresívne podoby s *-i* mladšieho dáta dokazoval už Miklošič (1875) ich nedostatkom v litovčine. Za mladšie ich pokladá i Dickenmann (1934), keď ich ako nositeľov žartovného charakteru kladie do protikladu k neutrálnym kompozitám typu **daždьbogъ*, 'darca' (obdoba ruského *дажьбог* vo význame 'dať bohatstvo') bez expresie.

Kompozitá verbum + substantívum majú blízko ku kompozitám modelu substantívum + verbum so spojovacou morféomou *-o*, ktoré sú takisto rekčné, rovnako sa dajú rozložiť na podradovaciu dvojicu predmetovú. Poradie komponentov majú však v logickejšom slede (určovaný nasleduje až po určujúcom), čo odpovedá zásadám tvorenia pri všetkých ostatných kompozitách a sú ďaleko produktívnejšie najmä v oblasti nociónálneho lexika. Dôkazom ich vzájomnej blízkosti je dosť časté tvorenie dublet, spôsobené možno práve z akejsi vnútornej snahy po pravidelnosti tvorenia. Takouto cestou sa v oblasti expresív utvorili páry ako české *dupivo/pivodus*, *pasobřich/břichopas*, poľské *golibroda/brodogol*, *robigrusz/groszorób*, ruské alebo ukrajinské *калоуб/каубокала*, slovenské *vr̥trep/repovrt*, *pasirit/ritopaš* apod. Medzislovenskými paralelami tohto typu sú české *větroplach* proti poľskému *goniwiatr* alebo české *blátošlap* a srbochorvatské *gaziblato*.

Dôsledkom značnej blízkosti oboch typov bola i druhotná zmena pôvodného, často imperatívneho *-i* na *-o*. Prvotné tvary v mnohých prípadoch zanikli, alebo zostali opäť ako dublety paralelne vedľa seba. Tak máme v češtine *šidolid*, *matonoha* alebo *pasobřich*, v slovenčine *trasorítka*, *mrdofúz*, *trasochvost* prípadne *matonoh*, v srbochorvátčine *svrbiguz/svrboguz*, *buljiok/buljook*, *vtiguz/vrtoguz*, v poľštine *pasirzyt/pasorzyt*, *gryzislaw/gryzoslaw*, *pasibrzuch/pasobrzuch*, ďalej *wartogłow*, *motowaz*, bulharské *сѣрдоглавѣ*,

ukrajinské *крутыголова/крутоголов*, ruské *трясогузка, трясогвозтка*, vedľa *трясиборода*, macedonské *урвокоc* a ďalšie.

Medzi zozbieranými imperatívnymi kompozitami nachádzame pomerne malú skupinu pomenovaní s prvým komponentom nezvykle odvodeným od slovíet s kmeňotvornou príponou *-a*, takže imperatív je zakončený na *-aj*. Sú to útvary geneticky novšie (pozri i Handke, 1976); napr. poľské *hulajdusza* 'márnotratník, hýrivec' prípadne *oczajdusza* s rovnakým významom alebo neosobné *hulajnoga* 'kolobežka'. Zo slovenského materiálu korešpondujú s nimi pomenovania ako *hrajnoha* 'tanečník', *odklajduša* 'kto sa zaklína alebo preklína niekoho' a *neznajboh* 'neverec'. Čeština obdobné paralely nemá. Imperatívnym zakončením sú im do istej miery blízke kompozitá typu adverbium + verbum, napr. poľské *domalegaj*, ruské *nycmozpañ*, *povaľač*, slovenské *darmoďaj* 'kto zbytočne dáva niečo', prípadne *ranostaj*. Možno k nim priradiť i slovinské citátové spojenie *dajmidaj* 'žiadostivý čl.'. Tento výrazný imperatív na *-aj* akoby pomohol dodatočne zvýrazniť povedomie imperatívnosti komponentu oproti takým nezreteľným prípadom ako napríklad *miesižezezo*, *krúťichvost*, kde možno skutočne slovesný tvar interpretovať dvojakým spôsobom — ako imperatív i ako indikatív. Zreteľnejšie to vidno na poľskom príklade *wodzirej* 'predtanečník' bez expresívneho prídychu, kde je indikatív celkom zrejmy. Uvedený typ kompozit zdá sa byť v istom zmysle súvzťažný so slovenskými nezloženými deverbatívami na *-aj*, ktoré do značnej miery tiež imperatív pripomínajú.

Podobu zhodnú s imperatívom majú pomenovania ako *búchaj* 'mnohovravný čl.', *hnevaj* 'kto sa hnevá', *kyďaj* nár. 'nešíkovný čl.', *lapaj* 'darebák i huncút', *logaj* 'píjan', *motaj* 'kto všetko popletie', *mumaj* zried. 'hlúpy, neschopný čl.', *nedbaj* 'kto na nič nedbá', *ňuchaj* 'špehúň', *packaj* zried. 'nešíkovný čl.', *papaj* 'kto veľa zje', *pobehaj* nár. 'dobrodruh, tulák'. Pri ďalších pomenovaniach, hoci dnešný imperatív znie odlišne, skrátene, bez *-aj*, vzhľadom k dvojtvárnosti prítomníkového kmeňa, napr. pri tvorbe prítomného prítomného činného (oni hundrú ale hundrajúci, oni driemu ale driemajúci), je pri nich imperatív na *-aj* ako dubletný prakticky možný. Ide o názvy ako *driemaj* 'kto rád pospáva', *hundraj* 'hundroš', *mrmaj* nár. 'hundroš', *otrepaj* zried. 'mnohovravný čl.', *popletaj* nár. 'poveviarač', *oprďaj* nár. 'zbabelec', *slopaj* 'píjan', *trepaj* i *trkotaj* 'mnohovravný čl.'. V oboch prípadoch tvoria verbálny základ slovesá s infinitívnou kmeňotvornou príponou *-a*.

Ak porovnáme tieto pomenovania s predchádzajúcim typom kompozit s imperatívnym komponentom na *-aj*, zdá sa, že mohli práve tieto kompozitá poslúžiť ako stimul pre vznik uvedených pomenovaní prostou substantivizáciou imperatívnych foriem. Nasvedčoval by tomu výrazný príklad z poľštiny, kde vedľa už spomínaného *hulajdusza* 'hýrivec' existuje paralelne s rovnakým významom a expresívnym prídychom aj samostatné substantivizované *hulaj*. V poľštine je to však prípad pomerne ojedinelý vedľa *hultaaj* 'leňoch', *mazgaj* 'nešíkovný čl.' prípadne *szachraj* 'podvodník', t. j. substantivizované imperatívy sa nerozmnožili natoľko, aby sa vyvinuli vo výrazný derivačný model ako v slovenčine.

V prospech imperatívnosti slovenských pomenovaní na *-aj* hovoria i prezývky psov ako *chytaj* alebo *lapaj* (Oberpfalcer, 1933, s. 62). Závažným argumentom na podporu imperatívu je i skutočnosť, že niektoré z pome-

novaní ako *papaj*, *bumbaj*, *behaj*, *hnevaj* by mohli mať pôvod bezprostredne v reči detí, pretože imperatív a vokatív sú dve základné gramatické kategórie, ktoré si dieťa osvojí z jazyka ako prvé. Postup: rozkaz → opakovanie slova dieťaťom → prenesenie pomenovania naň by v tomto prípade bolo celkom prirodzené.

Substantivizované imperatívne podoby sa časom mohli chápať prehodnotením gramatickej morfémy v slovotvorný sufix ako model derivačný, čím sa sufix *-aj* mohol začať pridávať i k substantívnym základom, a tak tvoriť ďalšie expresíva, i keď pomerne málo sa vyskytujúce, ako: *bruchaj*, tučný čl., *fuzaj*, fúzatý čl., *chlĽaj*, chlĽatý čl., *mamaj*, hlupák'.

Takmer všetky uvedené pomenovania na *-aj* fungujú v jazyku paralelne vedľa ďalších, sémanticky zhodných synonym rozdiferencovaných často iba stupňom expresívneho príznaku. Vytvárajú dlhšie alebo kratšie synonymické rady ako napr.: *táraj*, *tárač*, *taran* nár., *táradlo*, *tarandák* zried.; *kydaj*, *kydoň* nár.; *hundraj*, *hundrák*, *hundoš*; *mumaj*, *mumák*, *mumko* a pod.

Zo slovanských jazykov využíva príponu *-aj* pre personálne názvy výraznejšie iba slovinčina, a to prevažne pre slová nočionálne. Bajec vychádza z prípony **-ějъ*, ktorá sa časom po palatálach zmenila v **-ajъ* a postupne ju celkom nahradila. Ide o slová ako *čuvaj*, strážca', *točaj*, čašníĽ', *strežaj*, sluha' a pod.

Pretože ale tvorenie deverbatív na *-aj* vzhľadom k slovesnému typu zdá sa byť značne mladé, vylučuje sa tým možnosť výkladu o prípadnom slovinškom slovotvornom vplyve. Domáci výklad imperatívom v súvislosti s výraznými imperatívnyimi kompozitami zdá sa byť pre slovenský expresívny typ značne pravdepodobný.

LITERATÚRA

- BAJEC, A.: Besedotvorje slovenskega jezika. Ljubljana 1950.
 BAJEC, A.: Besedotvorje slovenskega jezika. Izpeljava slovenskih pridevnikov. Zloženke. Ljubljana 1952.
 DICKENMANN, E.: Untersuchungen über Nominalkomposition im Russischen. Leipzig 1934.
 DOKULIL, M.: Teorie odvozování slov. (Tvoření slov v češtině 1.) Praha 1962.
 ERBEN, J.: Deutsche Grammatik. München 1972.
 HANDKE, K.: Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich. Prace językoznawcze 81, 1976.
 MIKLOSICH, F.: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, II. Stammbildungslehre. Wien 1875.
 NIEDERLE, J.—NIEDERLE, V.—VARCL, L.: Mluvnice řeckého jazyka. Praha 1974.
 OBERPFALCER, F.: Rod jmen v češtině. Praha 1933.
 RAMOVŠ, F.: Morfologija slovenskega jezika. Ljubljana 1952.
 VONDRÁK, V.: Vergleichende slavische Grammatik II. Göttingen 1924.
 ZIMA, J.: Expresivita slova v současné češtině. Rozpr. CSAV, řada spol. věd., roč. 71, 1961.

ИМПЕРАТИВ И ЭКСПРЕССИВНЫЕ НАЗВАНИЯ

В настоящее время в славянских языках широко используются шутивно сконструированные сложные слова типа *lamželezo*, *melhuba* и т. д. В результате своей выразительности и экспрессивности они часто и с удовольствием используются говорящими, хотя как грамматический тип являются непродуктивными. По сравнению с другими

видами слов они образованы асимметрически (определяемый член стоит перед определяющим), и их истинное значение не является итогом значений составных частей нового слова, поскольку они выражают его не прямо, а образно. Исследуемые слова относятся к разговорному стилю, поэтому и не во всех словарях они зафиксированы. Первый компонент исследуемых сложных слов в большинстве случаев закончен на *-i*, реже — на консонант, и представляет собой современную или древнюю форму императива. Образом для их образования были праславянские личные имена типа *Vladivoj*, *Vladimír*, *Stanislav*, с которыми их связывает общая функция наименования, разве только в одном случае — официальная (имя собственное), а в другом — иронизирующая функция (прозвища, из которых в некоторых случаях были образованы фамилии). Не все экспрессивные наименования отмеченных типов представляют собой ясный императив, в некоторых случаях вербальную форму можно интерпретировать и как 3 лицо индикатива. Позднее в поддержку императивности появляются и отдельные сложные слова с явным императивом на *-aj* (слов. *hrajnoha*, *odklajduša*, польск. *hulajdusza* и т. д.) от глаголов с основообразующим суффиксом *-a*. От данной группы глаголов в словацком языке одновременно возник и специфический тип слов с экспрессивным значением, но уже не сложных, как *táraj*, *beňaj*, которые в связи с использованием императива в функции словообразовательного компонента в случае сложных слов с экспрессивным значением можно было бы также считать императивами, но уже субстантивизированными. Ими пренебрежительно называются лица на основании отрицательных черт характера. В чешском языке для данного типа экспрессивных отглагольных имен существительных нет ярко выраженной словообразовательной параллели.